

Του **ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΔΙΑΜΑΝΤΗ**

ΤΕΤ Α ΤΕΤ

Οι όροι έχουν τη δική

«**Τ**α όρια των όρων. Δοκίμιο για τη σημειωτική αποφυλάκιση της πολιτικής ζωής» (Ι. Σιδέρης, 2014), είναι το πρόσφατο έργο του καθηγητή Γιάννη Μεταξά. Πρόκειται για ένα σημαντικό δοκίμιο πάνω στο ζήτημα του περιεχομένου των όρων που χρησιμοποιεί τόσο η επιστήμη όσο και οι πολίτες. Οι όροι έχουν τη δική τους ιστορία, τη δική τους συχνά αμφισημία και η χρήση τους συχνά δημιουργεί νέα δεδομένα. Όλα αυτά μας τα αναλύει διεξοδικά ο κ. Μεταξάς στην πολύ ενδιαφέρουσα συνομιλία που είχαμε.

– Πριν εσείς μιλήσετε για το βιβλίο σας, συνολικά, θα ήθελα να σας ρωτήσω, έτσι εισαγωγικά, ποιο ήταν το κίνητρο ν' ασχοληθείτε με αυτό το κρίσιμο ζήτημα των ορισμών και των όρων;

«Κύριε Διαμαντή, θέτοντας συμπληκτικά το ερώτημά σας –“των ορισμών και των όρων”– επαναφέρετε ένα πρόβλημα εννοιολογικής οριοθέτησης. Αν δηλαδή διαφέρουν οι “ορισμοί” από τους “όρους”. Οι ορισμοί περιγράφουν αναλυτικά –και κάποτε και λιγότερο αποφατικά– μια κατάσταση υπογραμμίζοντας τα χαρακτηριστικά που τη διακρίνουν από μια άλλη. Οι όροι συνοψίζουν μια περιγραφή μονολεκτικά ή διαλεκτικά, και έτσι την υπονοούν με επιτακτικότερο τρόπο.

Ο λόγος, τώρα, που οδήγησε σε αυτό το μικρό βιβλίο είναι καθαρά “πολιτικός”, με την ηθική ανησυχία που το επίθετο φιλοξενεί».

– Τι σημαίνει αυτό;

«Η ηθικοπολιτική ανησυχία δηλώνει ότι κάποιοι όροι όχι μόνο από καιρό έχουν πάψει να μην κωδικοποιούν την πραγματικότητα της ζωής, που στο μεταξύ μπορεί να έχει πάρει άλλους δρόμους, αλλά “διαπράττουν” και κάτι άλλο: όντας καθιερωμένοι θεωρούν νόμιμο μόνο ό,τι σε κάποια εποχή ίσχυσε και έτσι ονομάστηκε, οροδοτήθηκε. Αποτέλεσμα αυτής της επιβίωσης του παρωχημένου όρου είναι κάθε καινούργια μορφή πολιτικής ζωής που εμφανίζεται, και που δεν μπορεί να υπαχθεί στην παλιά λέξη, να αμφισβητείται, ή να νοσηματοδοτείται με το περιεχόμενο του “ισχύοντος” όρου».

– Μήπως αυτό οφείλεται και στην ιδιαιτερότητα μιας (α') ή (β') επιστημονικής πειθαρχίας;

«Βεβαίως. Με τους όρους που προτείνουμε, όσοι με κάποιο κλάδο ασχολούμεθα, συχνά μάλιστα μια ολόκληρη ζωή σε αυτόν αφοσιωμένοι, υπερκωδικοποιούμε καταστάσεις που μπορούν να ισχύουν, σε ποίμο μόνο σε κάποιο εθνικό χρόνο ή εθνικό χώρο, αλλού όμως όχι. Και έτσι αντί να διευκολύνουμε τη σύγκριση, την υπονομεύουμε ιεραρχώντας μια εποχή ή ένα χώρο πάνω από κάποια άλλη ή κάποιον άλλον».

– Μήπως όμως συμβαίνει και κάτι άλλο: ο κάθε όρος, ως όρος, μήπως έχει ένα στοιχείο αυταρχικότητας, επειδή υπερκαθορίζει κάτι;

«Υπάρχει αυτό. Ετσι για ορισμένα θέματα απαιτούνται όροι ελαστικοί, διασυνωριακοί, διανυσματικοί αν προτιμάτε, κινούμενοι μακριά από εννοιολογικές διπολικές ακραιοποιήσεις. Την έμμεση υπόδειξη για την επικινδυνότητα των απόλυτων όρων τη δίδει ο W. Blake, έστω και με άλλη αφορμή. Όταν ο W. Blake ζωγραφίζει τον Urizen, τον “οριστή” του κόσμου, τον οπλίζει και τον τελολογεί με ένα διαβήτη (όργανο μεγάλης ακρίβειας). Αυτό το κάνει όχι για

να εξάρει την ακρίβεια, αλλά για να την καταγγείλει ως δυναμική απειλή. Η απόλυτη ακρίβεια μπορεί να δικαιώνει μηχανές, όχι όμως ανθρώπινες υπάρξεις. Οι απόλυτοι όροι, ακόμα και οι πιο εφευρετικοί, ενώ μπορεί να κάνουν να φαίνεται ευκρινέστερα η differentia specifica ανάμεσα σε δύο προσομοιάζουσες καταστάσεις, κάτι το μανιχαϊκό, ασ μιν το πούμε σχιζοειδές, αφήνουν να υφέρπει. Γι' αυτό όταν προτείνουμε νεολογισμούς, ενώ από τη μια πλευρά δηλώνουμε την ανάγκη για κάτι νέο ή νομιζόμενο ως νέο, με μια ακριβέστερη λέξη να ονομασθεί, από την άλλη μπορεί να υπερβάλουμε σε διαχωριστικότητα. Ή ακόμα και κάτι άλλο μπορεί να συμβαίνει. Με το νεολογισμό μπορεί να φανερώνουμε την προσωπική μας ανάγκη να αισθανθούμε ασφαλείς μέσα από τον έλεγχο που οι “απόλυτες” διακρίσεις, οι εξουσιαστικές ανάγκες μας παρέχουν. Ακόμα και ως διανοητικές αποηλάσεις».

– Νομίζετε ότι η διαμόρφωση του περιεχομένου των όρων είναι υπόθεση της κοινής γλώσσας ή των διαφορών ελίτ νευματικών, πολιτικών και οικονομικών;

«Είναι όλα αυτά. Αλλά η ερώτησή σας θέτει το εξίσου κρίσιμο ζήτημα της “αυθεντικότητας” των όρων. Η κοινή γλώσσα, στον αντίποδα της ορολογίας, έχει βέβαια τρέχουσα ασάφεια, συχνά όμως έχει μια τέτοια παραστατικότητα, είναι τόσο συγκεκριμένη όταν περιγράφει ένα φαινόμενο, ώστε αυτή την ονοματοδοτική αμεσότητα, και μεταφορικότητά της, όχι μόνο να μην μπορείς αλλά και να μην επιτρέπεται να αγνοήσεις. Πάρτε τη λέξη “ανημποριά”, όρος της κοινής γλώσσας και ιδιαίτερος φορτισμένος αλληλ' ιδιαίτερα ακριβής ως προς την υπογράμμιση σεβασμού των εσχάτων ορίων επιβίωσης. Δεν είναι αφαιρετικός όρος, αλλά είναι εμπράγματος. Ενέχει εγγενή reiteratio. Και ως τέτοιος είναι πολύτιμος».

– Με τις ελίτ, τι γίνεται; Τι ρόλο διαδραματίζουν στην παραγωγή όρων;

«Οι ελίτ παράγουν πολυληπλά λεκτικά ή άλλα “habitus”, για να μην ξεχνάμε και εκείνους (Bourdieu και Plessner) που τόσα έργα πάνω στο γενικότερο ζήτημα της μορφολογικής εξάρτησής μας. Οι ελίτ διακρίνονται, αναδεικνύονται οι ίδιες μέσα από τη γλωσσική ταυτότητά τους, από την ετερότητά τους. Πρόκειται για μια προβαλλόμενη διάκριση (ostentatoire). Κατ' ακρίβεια υπερ-διακρίνονται, ενώ οι ανώνυμοι, οι μη ελίτ, υπο-διακρίνονται. Με τον τρόπο που μιλάνε ή στέκονται ή ντύνονται, γιατί και αυτά αποτελούν... όρους, συγκροτούν μια συμβολική τάξη. Και είναι προφανές ότι σε κάθε περίπτωση οι πολιτικές επιπτώσεις είναι διαφορετικές. Με τη βοήθεια του Foucault, του Derrida, και τελευταία του Rancière, αλλά και του Boltanski (γιατί για το θέμα αυτό η γαλλική θεωρία και θεωρία υπερέχει), τους όρους μπορείς να τους δεις είτε ως επάλληλεις για συντήρηση είτε ως πολέμιστρες για κατάληψη του αντίπαλου φρουρίου».

– Θα ήθελα δυο λόγια για τον όρο φι-

“**Ο «λαϊκισμός» μπορεί να λειτουργεί είτε διαπιστωτικώς είτε κατακριτικώς**”

φιλευθερισμός. Δεν είναι ιδιαίτερα αμφίσημος;

«Είναι. Αλλά, αν κάθε φορά τον εντάσσετε στο συγκεκριμένο χωροχρόνο για τον οποίο πρόκειται καταγραφικώς να τον χρησιμοποιήσετε, αποκτά, εκεί, το συγκεκριμένο, το σύστοιχο νόημά του. Ο όρος βαθύτατα πολιτικός εξειδικεύεται με αναφορά σε πολλές άλλες γνωστικές περιοχές, φιλοσοφικές, οικονομικές, αισθητικές ακόμα. Ακρως ενδιαφέρουσα από την άποψη αυτή είναι η θέση του μεγάλου Γερμανού σκηνοθέτη T. Ostermeier, για τη χρήση αυτού του όρου στο “Le Monde” της 6ης Ιουλίου 2014. Πρέπει λοιπόν κάθε φορά την αμφισημία του, όπως πολύ σωστά υπογραμμίζετε, να μην την ξεχνάμε. Και έτσι, παραμετρικά να την περιορίζουμε. Ο συγκεκριμένος βέβαια όρος, αν αποσπασθεί από τις πολυληπλές ιστορικότητες που τον συνοδεύουν, συγκρατεί ένα πρωτεύον, ηθικό περιεχόμενο. Το διαπιστώνετε να υφέρπει όταν π.χ. τον χρησιμοποιείτε στο πλαίσιο της πολιτικής ζωής μιας άλλης χώρας, κριτικά, ως “liberal”. Εναντίον δηλαδή οποιουδήποτε πολιτικού ή διανοητικού αυταρχισμού. Γενικά θα σας έλεγα ότι πολλοί τέτοιοι όροι, κάθε φορά που

τους προσθέτουμε ένα ανωνυματοδικό “νέο”, αυτό μπορεί να σημαίνει πολλά, διορθωτικά, καταπραυντικά ή και επιβαλλόμενα ακόμα».

– Ποια η διαφορά λοιπόν μεταξύ πολιτικού και οικονομικού φιλευθερισμού;

«Δεν είναι μόνο αυτοί οι φιλευθερισμοί που υπάρχουν μέσα από την επιθετοποιημένη χρήση τους. Υπάρχουν και άλλοι φιλευθερισμοί. Νομίζω πάντως ότι στο πλαίσιο της ερώτησής σας, το αν πρόκειται για τον ένα ή για τον άλλο, αυτό θα φανεί από τη μελέτη της πραγματικής λειτουργίας ενός καθεστώτος. Η θεωρητική διάκριση, όσο και αν είναι υπαγορευτική, δεν ικανοποιεί. Στη θεωρία ο πολιτικός φιλευθερισμός συνδέεται με πολιτειακές αξίες γενικότερα αποδεκτές, ενώ ο οικονομικός φιλευθερισμός σχετίζεται με επιλογές που αφορούν στις σχέσεις κράτους και αγοράς. Και η διάκριση καλύπτει πολύ περισσότερα μόλις την εντάξετε σε διαφορετικούς χρόνους».

– Προκαλεί σήμερα μεγάλη σύζητηση ο όρος «λαϊκισμός». Κάτι που αναπτύσσετε στο βιβλίο σας.

«Στη σύγχρονη χρήση, και μάλιστα στην τρέχουσα, ο όρος μπορεί να λειτουργεί είτε διαπιστωτικώς είτε κατακριτικώς, ενώ στην αναφορά η αναζήτηση έχει άλλη έννοια. Στην πρώτη του λειτουργία, τη διαπιστωτική, ο όρος είναι τεχνικός και δηλώνει, καταγράφει την επικοινωνιακή αξιοποίηση μιας “αξίας” (του Λαού) για να επιδιωχθεί ένας στόχος ο οποίος δεν είναι υποχρεωτικά υ-

ΜΕ ΤΟΝ **ΓΙΑΝΝΗ ΜΕΤΑΞΑ**
(ομότιμο καθηγητή Πανεπιστημίου Αθηνών)

Τους Ιστορία

“ Ο «φιλελευθερισμός» είναι όρος βαθύτατα πολιτικός με αναφορά ακόμη και σε αισθητικές περιοχές ”

πέρ του τελευταίου. Ετσι ο λαικισμός, ως όρος με τον οποίο χαρακτηρίζεται αρνητικά ένα μέτρο ή μια φραστική επιλογή, δηλώνει κάθε απόπειρα ρητορικής φαρμαγής της εμπιστοσύνης εκείνου που την παρέχει».

– Δεν μπορεί όμως ο λαικισμός ως κατάκριση να είναι άδικος χαρακτηρισμός;

«Βεβαίως. Όπως το ήθελε. Όταν χαρακτηρίζουμε κάτι “σαν” λαικιστικό, ενώ δεν είναι, μπορεί να θέλουμε, με αυτή τη γενίκευση, να αποφύγουμε την υπεύθυνη συζήτηση για κάτι το οποίο ενδεχομένως, ενώ είναι εφικτό, εκείνος που δεν είναι διατεθειμένος να το παραδεχτεί ή να το κάνει, το αποκαλεί λαικιστικό. Αυτό το ενδεχόμενο υπάρχει. Και κάτι άλλο όμως πρέπει να προστεθεί: ότι είναι επικίνδυνον –τουλάχιστον τώρα– κάθε απόπειρα αξιακής επανάδειξης, δημοκρατικής επανανομηματοδότησης του όρου. Είναι και δυσχερής και ίσως άχρηστη. Είναι δηλαδή τόσο η αρνητική ένταση που τη λέξη πια συνοδεύει, ώστε να μην μπορεί να απεκδυθεί αυτήν την παρτίδα».

Αν υποθέσουμε δηλαδή ότι μια πολιτική παράταξη θα ήθελε να χρησιμοποιήσει τον όρο για να ζητήσει μια αποφασιστικότερη συμμετοχή του λαού στην εξουσία, θα έπρεπε να υπερβεί το εμπόδιο της απορριπτικής συμπεριφοράς που ο όρος όχι απλώς υπαινίσσεται αλλά... διαδίδει. Το ότι κάποτε ο όρος, στην εποχή των romanciers, δήλωνε την ανάγκη να τεθεί π.χ. το μυθιστόρημα στην υπηρεσία του λαού (η πρώτη έννοια του populisme, αν δεν κάνω λάθος), αυτήν την επιτακτικότητα σήμερα δεν μπορεί να την εκφράσει».

– Νομίζετε ότι οι όροι στους Συνταγματικούς Χάρτες και οι εκεί ορισμοί έχουν όρια;

«Όπως όλα. Εκεί όμως, σε αυτά τα πολιτικά κείμενα κυριαρχεί μια επιτακτικότητα η οποία άλλποτε επαληθεύεται και άλλποτε όχι. Τόσο για τη Συνταγματική Επιστήμη (δεν ταυτίζεται με το Συνταγματικό Δίκαιο) όσο και για την Πολιτική Επιστήμη το θέμα των συνταγματικών όρων είναι ειδικού σημειολογικού ενδιαφέροντος. Αν δεν μου καταλογίζατε διαρροή αυτοπροβολής, θα σας παρέπεμπα σ' ένα βιβλίο μου με τίτλο: Επτάνησος Πολιτεία 1803. Υπολογικά ευρήματα και “Προκείμενα αξιώματα” στο προοίμιο του Συντάγματος του πρώτου ελληνικού κράτους, Αντ. Ν. Σάκουλης, 2003. Εκεί θα βρείτε κάποιες σκέψεις που νομιμοποιούν πλήρως την ερώτησή σας».

– Τελικά ο ιστορικός χρόνος αποδίδει το περιεχόμενο των όρων ή μήπως υπάρχουν αμετάβλητες σημασίες οι οποίες απλώς προσαρμόζονται στα νέα δεδομένα;

«Στη ζωή, αμετάβλητες σημασίες μάλλον δεν υπάρχουν. Κάποιες μπορεί να έχουν μεγαλύτερη χρηστική και ιδεολογική αντοχή και είναι κυρίως εκείνες που αφορούν σε προσδοκίες

στις οποίες οι μεγάλες πλειοψηφίες, όχι οι αριθμητικές, συμφωνούν και μάλιστα στη γενικότητα της διατύπωσής τους (ελευθερία, αγάπη, αλληλεγγύη, δικαιοσύνη, ισότητα κ.ά.). Όλοι όμως οι όροι ιστορικοποιούνται. Και εκεί θα πρέπει να αναζητηθεί η πραγματικότητα της λειτουργίας τους».

– Οι όροι μπορεί να προέρχονται από άλλες χώρες, από διάφορα γλωσσικά συστήματα; Τι σημαίνει αυτό;

«Βεβαίως. Κάποιοι όροι με το κύρος της προέλευσής τους, μιας ένδοξης αφορμής, ενός στοχαστή ή της μεθοδολογικής του ευρετικότητας ταξιδεύουν από τη μια γλώσσα σε άλλη, διεθνοποιώντας και διαδίδοντας τη χρήση τους. Αλλά και την υποκείμενη ιδεολογία που φιλοξενούν, ή “μισοκρύβουν” όταν χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο μιας διαδικασίας σημειακής επιβολής ορισμένης πολιτικής».

– Άλλες προελεύσεις όρων δεν υπάρχουν;

«Υπάρχουν και είναι ιδιαίτερα χρήσιμες. Όταν δανειζόμαστε ή τυπολογούμε καταστάσεις με αναφορές στην κλασική γραμματεία, την τραγωδία ιδιαίτερος, αλλά και τη μυθολογία. Από αυτές τις περιοχές μπορούν να αντληθούν επιστημολογικοί όροι λεπταίσθητης ακρίβειας. Από την πραγματικότητα της ζωής όμως εξίσου παράγουμε όρους υψηλής κοινωνικοπολιτικής αντιστοιχίας. Πρόκειται για reiteratio στην οποία ήδη αναφέρθηκα».

Προσφεύγοντας στην ανεπανάληπτη επικουρεία της αρχαίας γραμματείας, σε κάποια βιβλία μου, τόλημνα να χαρακτηρίσω π.χ. έναν όρο “νριοικό” όταν προβαίνει, ενώ ως λέξη τρέχει, τη ζωή να παρατηρεί και να ανανεώνεται νοηματικά. Και αντίθετα “φραεωικό” ονομάζω εκείνον που, επειδή με πολύ μεγαλύτερη ταχύτητα διέρχεται, δεν βλέπει τίποτε ως καθιερωμένους που είναι. Πουθενά “να μην αισθάνεται την ανάγκη να σταθεί”. Και έτσι το νέο να μην μπορεί να παρατηρηθεί και σημασιολογικά να επικαιροποιηθεί. Η ακόμα ένας όρος μπορεί να είναι “ποιμαντικός”, όταν κυρίως υπαγορεύει και “ποιμενικός” όταν απλά αποδίδει σε κάτι οργανωσιακή πρόθεση. Αλλά όλα αυτά είναι σχετικά. Η προσφυγή πάντως σε παρακείμενες πηγές για να παραχθούν όροι δεν είναι νέα ιστορία. Είναι εξηγήσιμη από την τάση μας να προτείνουμε λέξεις ήδη νομιμοποιημένες, είτε για να υποστηρίξουμε τις απόψεις μας μέσα από την αριστοκρατικότητα του χρόνου που τις συνοδεύει, είτε γιατί πράγματι αναπαριστούν με μεγαλύτερη και μάλιστα συμβιωτική ακρίβεια την πραγματικότητα».

– Για το βιβλίο σας τώρα;

«Νομίζω ότι με τις πολύ ενδιαφέρουσες ερωτήσεις που μου κάνατε έχουμ και οι δυο παραπεμφθεί σε αυτό το βιβλίο. Με το οποίο βέβαια μπορείτε να συμφωνήσετε ή να διαφωνήσετε. Όπως εξάλλου πρέπει και τα δυο να συμβαίνουν. Ο τίτλος “Τα όρια των όρων. Δοκίμιο για τη σημειωτική αποφυλάκιση της πολιτικής ζωής” στις εκδόσεις Ι. Σιδέρης, σε πολλά απ' όσα είπαμε αναφέρεται. Δεν είναι ένα βιβλίο απαντήσεων αλλά διερωτημάτων».